

3. *Demetrius de Ungaria*, stud. in iure canonico. 1465-ben két honfitársával együttesen béretek egy házat. (M. E. Hellmann.)
4. *Gregorius de Hungaria*, stud. in iure canonico. Társa az előbbi Demetriusnak. (Uo.)
5. *Iohannes de Pietro*. A tanulók származáshelyét megjelölő országfelsorolásban Magyarországánál szerepel, a nevét nem sikerült az értekezésben megtalálni. A disszertáció az 1406–1467 közötti években készült iratokból merítette az anyagot. (L. Vidale.)
6. *Helias Ungarus de Bachias*. 1505-ben „artium scholaris”. Neve előjön „Helias de Bachia Pannonius” alakban is. (E. Veronese.)
7. *Martinus Ungarus*. 1505-ben kánonjogot tanul. (Uo.)
8. *Melchior Nacus*, artium et decreti doctor et plebanus de Egite. Az értekezés mint magyart említi (Uo.)
9. *Michael de Giura* ungarus, canonicus et archidiaconus in ecclesia Csanadiensis.³⁸ (Uo.)
10. *Nicolaus*, archidiaconus de Ungaria, stud. in iure canonico. Együtt bérelt házat a 3. és 4. sz. alatt említett személyekkel. (M. E. Hellmann.)
11. *Steffanus* broliot [?]³⁹ ungarus. Bizonytalan olvasatú, értelmetlennek látszó név. 1505. dec. 26-án tanúként szerepel azon az iraton, melyen Bánfi Pál procuratorokat vall. (AN 1811. f. 253.)
12. *Thomas* ysphanus de szentkiral. 1508. aug. 3-án tanú Gregorius de Nendre [?]⁴⁰ procurator-valló ügyiratán. (AN 1815. f. 421.)
13. *Valentinus de Ungaria*, adpraesens monachus novicius in monasterio S. Justine, filius quondam Pauli, habitatoris loci Zovath diocesis Lauriensis [!].⁴¹ Szerzetessé való felszentelése előtt 1439-ben Dionisius de Ongaria-ra testálta mindazt, amié volt. Valamikor Valentinus de Ungariat „Benedictus dictus Zovath, habitator in Sarvar, diocesis Lauriensis, civis et iudex eiusdem civitatis” magához vette, hogy fiaként tartsa, „ac manutenendo in scolis et in studio”. (M. Guitto.)
14. *Zilay, Ioannes*. A doktori értekezésben, melynek anyagát az 1424–1469 közötti években keletkezett iratok adják, nem sikerült megtalálni. (M. Blason-Barton).⁴²

Kathona Géza

ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLÁRA LONDONBAN 1665-BEN MEGJELENT GYÁSZVERSEK

1664. november 18-án a Csáktornya melletti kursanyeci erdőben egy sebzett vadkan megölte Zrínyi Miklóst, a XVII. század legjelentősebb magyar politikusát, katonáját és íróját. A halálhír egyszerre bejárta egész Európát, melynek költői és tollforgatói latin, görög, német francia, olasz és magyar nyelvű eulogiumokban, elégiákban, epigrammákban és chronostichonokban siratták el a tragikus hőst, aki pogány ellenfeivel vívott győzelmes csatáiban mindig sértetlen maradt s most egy vadászbalszerencsének lett az áldozata.¹ Egyszerre kitűnt, hogy Zrínyi Miklós hősi hírneve már életében túllépett hazája szűkebb határain s most mindenütt őszintén meggyászolták, ahol az európai sorsközösség élménye mély volt.

Ennek a széles körű megrendülésnek volt a megnyilvánulása az az egyleveles latin nyelvű nyomtatvány is, mely Londonban 1665 első felében jelent meg s a British Museum könyvtárában őrzött Luttrell-féle „Collection of Broad-sides” I. kötetében 171. szám alatt unikum példányban maradt fenn. Róla először 1899-ben Kropf Lajos adott hírt több magyar vonatkozású külföldi nyomtatvány ismertetése során, közölvén annak teljes címrátát, valamint a tartalmát képező gyászversek szerzőinek névsorát.² Maguk a versek mind ez ideig ismeretlenek voltak. Végre 75 év múltával Czigány Lóránd külföldön élő jeles magyar irodalomtörténész szívességéből bírjuk a becses nyomtatvány fotókópiáját, s módunkban áll nemcsak a címrátát, hanem a versek teljes szövegét is közre adni. Lássuk csak:

³⁸ Az időpont hiányzik jegyzeteinkből.

³⁹ Gondolhatnánk esetleg Brodaricsra (*Brodorith* eltorzulására), aki ekkor Padovában tanult.

⁴⁰ Vö. a 3. jegyzettel.

⁴¹ Talán Jauriensis?

⁴² M. BLASON-BARTON doktori értekezéséből érdekességként említjük meg itt, amit Thomas, Ladislaj [filius], de Farkasfalva (vö. VERESS I. 15., II. 164.) és a „iuris canonici peritissimus dominus *Matheus*, quondam nobilis domini Michaelis, de *Belkec*, Ungarie districtus” (vö. VERESS I. 14–5.), a *Szent Antal Collegium*-ban lakó magyar tanulókról mond: 1469-ben 50 dukátot fizettek egy Bartolomeo Mezzalira nevű halásznak, hogy őket a halászás tudományára tanítsa.

¹ A Zrínyi halálát parentáló költészet irodalmának részletes ismertetését I. KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1954. 524. (43. jegyzet.)

² KROPPF Lajos: *Idegen nyelvű külföldi nyomtatványok*. MKSz 1899. 284–285.

LACRYMAE HUNGARICAE

In luctuosum fatum Illustrissimi et Excellentissimi D. D.

NICOLAI Comititis a ZERENY

Sacrae Caesareae nec non Regiae Majestatis Consilarii intimi, *Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae* Bani; (*Hungariae*, atque praedictorum Regnorum Generalissimi, in terrorem *Mahumedorum* Anno MDCXII. nati,) ac in moerorem *Christianorum* MDCLXIV. 24. Novembris denati.

Epigramma in Excellentiss. et Illustrissimum Comitem N. Zerenyi infeliciter venantem.

Dum venatur apros ab apro venatur, uterque
Certat, uterque ferit: laesus uterque perit.
Pro fatum Comititis! claro de stemmate *Martis*
Est Comes, et mortis cogitur esse comes.

Epitaphium.

Conditur hac cryptâ *Comitum* de stirpe *Serinus*,
Ense *Serinus* erat, mente *serenus* erat.
Dum sectatur apros, ab apro colliditur, unde
In venando perit, dum fera dente ferit.
Hostes percussit Christi: Christi hospes abivit,
Terra tenet corpus, spiritus astra tenet.

P. SCHILLING.

In luctuosam mortem fortissimi Viri, D. D. Nic. Comititis Zerenyi.

Hic qui fulmineo per barbara more ruebat
Agmina, terribili saepe fugata manu,
Venando ah periit! *Martis*que simillima proles,
Cedere *Pelidis* nescia, cessit apro.
Oh dolor! ô fati mirabilis aleal caedem
Quam bellum nequirit, bellua dira dedit.

JOACH. a H. PASTOR.

In Illustrissimi D. Nicolai Comititis Zerenyi tumulum.

Pompa *Tamerlani* nullo reticebitur aevo,
Dum *Bajazethis* colla superba domat.
*Scanderberg*³ magnus moriente hoc natus *Epiri*,
Agmine collecto maximus ense fuit.
Hungarus Hunniades, quoque Marte potente *Joannes*,
Afflictae patriae firma columna fuit.
Nuper *Turcarum* crudelius affluit agmen,
Hungariam sperans jam sine Duce suam!
Surrexit validus patriâ de gente *Zerenyi*,
Qui *Turcas* tumidos vicerat ense potens.
Et venit, vidit, vicit, simul ipse Tyrannum,
Nomine mox solo terror et ipse fuit.
Heu mirum! vah triste novum! cadit ipse *Zerenyi!*
Nunc tantum lugent agmina sparsa Ducem.
Sic fuit in Fatis: caput insuperabile bello,
Venandi ludo mittitur ad tumulum.
Sed tumulum dignum si quaeras forte viator,
Pro magno hoc animo non satis Orbis habet.

JOANNES MEGALINUS S.

³ Scanderberg hibás olvasásból eredő sajtóhiba Scander bég, azaz Szkander bég (Castriota György) helyett.

In lamentabilem fatum Incomparabilis Herois Comitis Nic. Zerenyi.

Potentium populorum *Regnator felix: Venator infelix.*⁴
Per tela per hostes, *Imperterritus semper Doctor.*
Fortitudinis pro Patria mortem oppetentium *Documentum.*
Venatorum Propugnaculum.
Saracenorum Terror.
Libertatis Christianae Vindex.
Robustus Hungariae Mars.
Delicium Populi.
Heroum, Procerumque *Decus gloriosissimum.*
Orbis Europaei Jubar.
Honoris Gloriamque Theatrum.

Aliud.⁴

Orbis eras vivus, miraclum magne *Zerenyi,*
Orbis miraclum cum morereris eras.
Obstupuit tua facta diu cum viderat orbis,
Obstupet ac moeret cum tua fata videt.
Lacrymae Procerum.
Fle Comitis Germen, fle Frater, fle pia Conjux!
Tu fle prae reliquis orba Caterva Ducem.
Dalmata fle, tristis *Pannonia,* tuque *Croata,*
Rex, Proceres, *Zrenyi,* Curia, flete necem.
Suspirium Subditorum.
Bellator, Victor, *Mahomedis* Terror et Horror,
Cur cadis? ut simus praeda parata feris.
Ad Spectatorem Tumuli.
Africa quem timuit, tellus *Asiaca* tremebat,
Hic cubat: heu quanta est ista ruina! dole.

PAULUS JASZ-BERENYI.

Infelix bellum felicis quondam Victoris Illustr. Comitis Nic. Zerenyi..

Hunorum tumulus *Turcarum* maxima strages,
Dacia Dacorum donec in Orbe fuit.
Saepe suos dirus vibravit *Barbarus* enses
Turcica quippe simul *Tartara* tetra cohors.
Ardua saepe suis miscebant tela sagittis,
Vulnera quin possent addere vulneribus.
Nuper in Illustrem rigido cum Marte *Zerenum*
Intonuere licet, non domuere tamen.
Bellua igitur ringens acuit sub tegmine dentes,
Fitque cito praesens praeda relicta sibi.
Dentibus arma gerens ast hostibus hostis inermis
Non metuens enses ensibus ipse cadit.
Ambo cadunt ergo simili discrimine, namque
Victor cum *Victo* cogitur ire simul.
Prima quidem *Victrix*, at postea *Bellua* victa est:
Sic *Victrix*, Victus funus uterque subit.

Summa belli praedicti.

Mystica quem quondam quem *bestia Turca* furem
Vincere non potuit, *bestia* vicit Aper.
Nec Mars, nec Phlegyas, nec fortes Hector Achilles,
Heu potuere pares *bellua* quae potuit.

⁴ A versek a nyomtatványban két oszlopba vannak szedve. A második oszlop Jászberényi Pál ezen epigrammájával kezdődik.

Unus aper tantis crudeliter hostibus orbis,
 Solus adit validum murmure et ore Virum.
 Arma gerit fortis bellorum plurima miles,
 Hic satis est Apro dente ferire suo.
 Sic *Coelo* est placitum vitae lex publica dicta,
 Illa jubet nasci, quemlibet illa mori.
 Ergo quos vehemens planctus, quos luctus acerbus
 Excruciat, moestos mittere quaeso dies.
 Nam periit, praeiit; cecidit, non excidit; ast hic
 Laudibus aeternis nomen in orbe tenet.

FRANCISCUS SZÁKI.

In dignam Illustrissimi Comitis Nic. Zerenyi memoriam.

Si fragilis fragiles vincat, vincetur et ipse,
 Nec gelidae mortis tollere tela potest:
 Armis arma tulit validè pugnando *Zerenyi*,
 Venando verum dum fera saevit, obit.

FRANCISCUS SZENDREI.

Londini, Apud Nath. Brook in Cornhill.

A címiratban tévesen szerepel Zrínyi Miklós születési évétől 1612, mert ez valójában 1620 volt. Ugyanitt nevezett halálának napjánál a helyes november 18 helyett pontatlanul november 24 áll.⁵ A versek szerzői közül az első három: P. Schilling, Joach. a H. Pastor és Joannes Megalinus nyilván idegenek, míg a további három: Jászberényi Pál, Száki Ferenc és Szendrei Ferenc magyarok voltak. Már az az udvariassági gesztus, hogy idegen szerzők versei kerültek a gyűjtemény élére, utal a nyomtatvány magyar provenienciájára. Mindegyik vers alapeszme, fordulatok, stílus és metrika tekintetében jól hozzáilleszkedik a kor hasonló termékeihez. Mint költői alkotás messze kiemelkedik társaié közül a P. Schillingé fejlett verstechnikába foglalt szellemes párhuzamaival és ellentéteivel, találó trópusaival és szójátékaival. Szinte mindnyájan azt a tragikumot igyekeznek más-más módon kidomborítani, hogy a Mars kemény vitéze nem a csataterén, hanem vadászaton kapott halálos sebet. „Hostes percussit Christi” — éneklő Schilling, majd bánatosan hozzátézi: „In venando perit.” — „Martisque simillima proles... cessit apro” — panaszolja Pastor. Talán még ezeknél is tökéletesebben fejezi ki Megalinus a szomorú valóságot: „Sicut fuit in Fatis: caput insuperabile bello, Venandi ludo mittitur ad tumulum.” — Lakonikus formába tömörítve Jászberényi Pálnál is ugyanez a kényszer gondolat tör elő a „Regnator felix—Venator infelix” antitézisben. — Száki Ferenc sem tud felszabadulni a tragikum alól, melyet egy szépen gördülő distichonban így énekel meg: „Mystica quem quondam quem bestia Turca furentem Vincere non potuit, bestia vicit Aper.” — Még Szendrei Ferenc mindössze négy soros versezetét is ez a feszültség tölti meg: „Armis arma tulit valide pugnando Zerenyi, Venando verum dum fera saevit obit.” De a deákos műveltségű olvasók is hasonló érzéseket hordoztak magukban, így azok költői kifejezését vették e versek pattogó antik metrumaiban.

Most pedig forduljunk a szerzők felé. Ki volt a versek sorát megnyitó P. Schilling? Talán azonos avval a *Schilling Florentius* nevű, Bécsben élő barnabita szerzetessel, ki az 1660-as és 1670-es években több szentbeszédgyűjteményt adott ki.⁶ A neve előtt álló P. jelzés alighanem a „Pater” szó rövidítése, ami megerősíteni látszik a feltevést, hogy itt valóban a bécsi barnabita szerzetesről lehet szó. Már Bleyer Jakab rámutatott, hogy ez a Schilling Zrínyi Miklós halála alkalmából adott ki Bécsben egy német nyelvű gyászverset, mely 23 kilencsoros versszakból áll s a következő címet viseli: Naenia Melpomenes Schillingianae. Das ist Poetische Klage Über die betrubte Entleibung. Weilandt desz Hoch- und Wohlgebornen Herrn Niclussen Graffen von Serin Römisch: Kay: May: Geheimen Rath Cammereren Rittern desz Guldenen Flusz General Feldt-Wachmaistern in Dalmatien, Croatien und Schlavonien X. Welcher Auff verworffener Jagte von einem vberausz grossen vnd schon beschädigten Wildschwein vbereylet gefelt gehalten vnd schmerzlich erlegt worden den 18. November im Jahr als man ausz Tschackathurn schreiben konnte: CoMes serInI VenanDo ab apro LaesVs perIIIt. Gedruckt zu Wienn in

⁵ KLANICZAY i. m. 23, 522.

⁶ JÖCHER, G. K.: Allgemeines Gelehrten-Lexikon. IV. Bd. Leipzig 1751. 268.

Oesterreich durch Susanna Rickesin Witib. (1664. 4-rét, 6 szatlan levél.)⁷ Bleyer Jakab e vers egyes megnyilvánulásaiából arra következtetett, hogy Schilling Bécsben Zrínyi Miklós ismeretségi köréhez tartozhatott. Sőt arra is felhívta a figyelmet, hogy nevezett német költeményéhez még egy chronostichont tartalmazó két distichonos epigrammát és egy három distichonból álló epitaphiumot csatolt, mindkettőt latin nyelven, s utóbbit egy 25 versoros német szövegű parafrázisban is ismertette.⁸ Lényege ennek, hogy az a hős, ki egy egész népet, és pedig a törököt, meg tudta verni, egy vadkannak esett áldozatul. De csak teste halt meg, megsíratva nemes embertől és pórtól egyaránt, lelke él fenn Isten egében, dicsősége pedig halhatatlan a föld nemzeteinél. Sajnos, Schilling füzetének Bécsben őrzött unikum példánya összehasonlítás céljából nem állott rendelkezésünkre, de a német nyelvű parafrázissal való tartalmi egyezésből mégis feltételezzük, hogy a londoni nyomtatvány elején P. Schillingtől közölt két párverses latin epigramma és három párverses latin ephitaphium a bécsi versfüzetből való. Ebből azután további következtetésül adódik, hogy a londoni nyomtatványban szereplő másik két, egyelőre ismeretlen idegen szerző, Joach. a H. Pastor és Joannes Megalinus S. sem lehet londoni diák, s verseitek más hasonló kiadványból vagy kéziratok gyűjteményből lettek átvéve. E tekintetben a „Lacrymae Hungaricae”-vel körülbelül egyidőben, 1665-ben a tübingeni egyetemen tanuló magyar *Dömötöri György* által ugyanott a szintén Zrínyi Miklós emlékezetére kiadott „Honor posthumus” c. vegyes versgyűjtemény⁹ negatívul bizonyul, mert a benne 23 szerzőtől olvasható 18 latin (ezenkívül még 8 német, 2 görög, 1 francia és 1 magyar) vers közt nem található meg ezek szerzeménye. Így nevezettek kilétének kérdését megfelelő adatok hiányában egyelőre nyitva kell hagynunk. Még mindig fennmarad azonban egy probléma. Ha Londonban Jászberényi Pál és társai kezén megfordult a Schilling-féle versfüzet, melyben Zrínyi Miklós halálának a napja helyesen van feltüntetve, hogyan estek a maguk nyomtatványában e dátumra nézve tévedésbe? Csak arra gondolunk, hogy ezt, valamint Zrínyi téves születési évét is a Pastor és Megalinus verseit tartalmazó ismeretlen forrásból merítették, melynek előtűk valami okból nagyobb volt a hitele. Ez esetben pedig a két ismeretlen kilétű versszerző Magyarországtól távol élő személy lehetett, kik pontos értesüléssel nem rendelkeztek.

De vegyük most már sorra a magyarországi versírókat.

A három közül *Jászberényi Pál* volt a legtekintélyesebb, kinek személye összefogta a Londonban tanuló honfitársakat. Ezért csakis ő lehetett a Zrínyit sirató londoni nyomtatvány kiadója, mégpedig 1665 első felében, mikorra Schilling műve oda is eljutott. A kiadás körüli szerepét az is mutatja, hogy a magyarok versei sorában az ő szerzeménye van az első helyen. Áll ez egy 11 soros prózában írt eulogiumból és 4 epigrammából, mely utóbbiak közül kettő két-két, kettő pedig egy-egy distichont tartalmaz. Jászberényi alakjával irodalom- és művelődéstörténetünk jelentőségéhez mérten még nem foglalkozott. Leginkább csak lexikális cikkek s az angliai peregrinációt tárgyaló tanulmányok érintették röviden életét, londoni pedagógiai működése pedig máig feltáratlan. Az 1630-as évek első felében Fogarason született, mint Jászberényi Mátyás ottani református elsőpapi fia. Gyulafehérváron a jeles pedagógusnak, Keresztúri Bíró Pálnak keze alatt kezdett tanulni, majd 1650. júl. 26-án Sárospatakon lett togátus diák, abban az időben, mikor ott Comenius működni kezdett s Tolnai Dali János is rektorkodott. Utóbbi helyen azonban nem időzhetett túlsokáig, mert tanult vagy tanított Kolozsváron, Szászvároson, Debrecenben és Nagybányán is; 1653-ban pedig visszakerült Gyulafehérvárra, hol Keresztúri Bíró Pál udvari lelkész felügyelete mellett az udvari scholában I. Rákóczi Ferencnek és Bethlen Miklósnak praecceptorja volt 1655 decemberéig, Keresztúri haláláig. E minőségében feltétlenül ismerhette Apáczai Csere Jánost és Basire Izsákot, kik közül előbbi az ő praecceptorságának szinte egész ideje alatt, 1653 novemberétől 1655 októberéig, utóbbi pedig 1655 márciusától tanára volt az ottani kollégiumnak. Ezután Apafi Mihálynak, a későbbi fejedelemnek alumnu-saként külföldre indult, s 1656 júliusában Utrechtben, 1657. júl. 22-én pedig Franekerben iratkozott be az egyetemre, hol még ez évben „De magistratu” címmel vitatkozást tartott, de bizonytalan, hogy szerzője vagy csak defendense volt ennek. Lehetséges, hogy Franekerből rövid időre visszatért Utrechtbe, de 1658. szept. 13-ától már Groningenben, míg 1659 tavaszától újra Franekerben volt egyetemi hallgató. Miután 1659-ben áthajózott Angliába, előbb Oxfordban Cecil Lufton fiának nevelője lett. Még ez év folyamán azonban Londonban telepedett le, s II. Károly király engedélyével egy nyilvános iskolát nyitott a klasszikus nyelvek és tudomá-

⁷ Ismertetését I. BLEYER Jakab: Német siralmas énekek gróf Zrínyi Miklós halálára 1664-ből. ItK 1900. 50-55.

⁸ BLEYER I. m. ItK 1900. 55.

⁹ Dömötöri György művének teljes címe: Honor Posthumus, In Illustrissimi Quondam Comitum Domini, Domini Nicolai Serini, Regnorum Croatiae, Dalmatiae, Sclavoniae, etc. Bani, Luctuosum, Et toti Christiano orbi dolendum e vivis excessum, scriptus, Et Pegmate Hoc Velut Chartaceo Pro Communi omnium affectu tristissimo contestando, Illustrissimo Domino Comiti, Petro Serinio, Fratri ejusdem Germano dilectissimo, Nec non regnorum Croatiae, Dalmatiae, Sclavoniae etc. Bano Noviter Electo, a Georgio Deometri, Hung. Nobili, SS. Th. Cultore, pie oblatu. Tubingae, Typis Gregorij Kernerii. (Kis 4° A—C₂ = 10 számozatlan levél.) RMK I 1017a. OSzK.

nyok oktatására. Ebben a gyulafehérvári tanítójától, Keresztúri Bíró Páltól megismert pedagógiai módszert vezette be, mellyel intézetét rövid idő alatt messze földön híressé tette, úgyhogy azt a legelőkelőbb családok gyermekei látogatták, sőt gyakran maga a király is felkereste Basire Izsák kíséretében, ki 1661 óta már állandóan Londonban működött s hihetőleg készséggel támogatta egykori gyulafehérvári pályatársának pedagógiai vállalkozását. Szabad bejárása volt Jászberényinek a királyi udvarba, s mikor Bethlen Miklós és Csernátoni Pál 1663–64 fordulóján Londonban tartózkodtak, ő mutatta be őket az uralkodónak. E kapcsolataiból ítélve személyes érzülete és iskolájának szelleme távol állhatott a Tolnai Dali Jánosnál megtapasztalt puritánus irányzattól. Közben 1662-ben Londonban Apafi Mihály fejedelemnek ajánlva egy németből fordított munkát adott ki „Examen doctrinae Ariano-Socinianae” címmel az unitáriusok ellen (RMK III 2164). Ezt követő két műve saját iskolája számára készült, és pedig a Londonban 1663-ban megjelent s Cecil Luftonnak ajánlott „Institutionum Grammaticarum Pars Prima” (RMK III 2210), valamint az ugyanott 1664-ben kibocsátott „A new torch to the latine tongue” (RMK III 2252). Az előbbi latin nyelven írt latin grammatika 1667-ben és 1669-ben még két további kiadást ért (RMK III 2392 és 2495), az utóbbi angolul szerkesztett latin nyelvkönyv pedig 1666-ban és 1670-ben szintén második és harmadik kiadásban is megjelent (RMK III 2353 és 2530). További életéből mindössze annyi ismeretes, hogy 1667-ben hazalátogatott s egy darabig Nagykőrösön időzött, de hamarosan visszatért Angliába. Londoni pedagógiai tevékenységét megkeserítette ottani tanártársainak irigysége, s olyan hírek is keringtek felőle, hogy halálát mérgezés okozta. Hazai forrásaink szerint 1678-ban meghívták tanáru a nagyenyedi kollégiumba, de mielőtt útrakelhetett volna, váratlanul elhalt. Lehet, hogy az akkor Londonban dülő pestisjárvány áldozata lett.¹⁰

A következő két (egy 8 és egy 7 distichonos) epitaphium szerzője Száki Ferenc. Ez mint Száki János Felső-Duna-melléki ref. püspök kisebbik fia, az ellenreformáció által Komáromban megégett Száki János ekeli lelkész öccse, a leydeni egyetem anyakönyvi bejegyzéséből megállapíthatóan 1636-ban született Somorján, hol atyja az időben lelkész volt. Alsóbb tanulmányait Hollandiában megjelent disszertációinak ajánlásaiból következtetve Komáromban és Nagyszombatban végezte, majd 1652 nyarán a sárospataki iskolában lett fogátusi diák, hol Comenius és Tolnai Dali János voltak a tanárai. Külföldre menve, 1655 februárjában az utrechti egyetemre iratkozott be, hol 1656. szept. 18-án és okt. 2-án Voetius Gisbertus professzor elnöklete alatt „De orthodoxa antiquitate et heterodoxa novitate” címen két ízben is teológiai vitaközvetést tartott (RMK III 1971). Ugyanítt 1658 elején került sor Essenius András professzor vezetésével a „De origine transsubstantiationis” tételről tartott újabb disputációjára (RMK III 2025). Ezután 1658. ápr. 8-án a franekeri, 1661. nov. 1-én pedig a harderwijki egyetem hallgatója lett. Utóbbi helyen 1662-ben Colonius Pál professzor alatt a „De regimine ecclesiae sub veteri et novo testamento” tárgykörben állott ki teológiai vitára (RMK III 2162), s még ez évben újból felkereste az utrechti egyetemet. 1663. nov. 20-án azonban már másodsor is a franekeri egyetemen kezdte látogatni. Az itt tárgyalt „Lacrymae Hungaricae”-ben megjelent, Zrínyi Miklóst sirató két epitaphiumából életének egy eddig ismeretlen mozzanata tárul elénk, miszerint alkalmasint már 1664 vége táján — annyi Hollandiában tanuló magyar diák példáját követve — átment Angliába, hol 1666 tavaszáig Londonban tanult, s diáktársával, Szendrei Ferencsel együtt az ott tanárkodó Jászberényi Pál baráti köréhez tartozott. Innen visszatérve Hollandiába, 1666. máj. 29-én a leydeni egyetemre iratkozott be, hol még ez évben Hoornbeek János professzor elnöklete alatt „De conflictu jesuitico inter doctrinam Jesu et jesuitarum” címmel disputált (RMK III 2346). 1667. nov. 8-án azonban már másod ízben is a harderwijki egyetem kötelékébe lépett, s itt dec. 12-én „De Melchisedeco” c. disszertációja alapján teológiai doktorságot szerzett. Végül 1669. ápr. 11-én harmadszor is felkereste a franekeri egyetemet. Innentől fogva életének fonala megszakad. Mindenesetre korának legműveltebb peregrinusai közé tartozott, aki 15 évig tanult túlnyomórészt Hollandiában. Nincs kizárva, hogy a szülőföldjén, a Felső-Dunamelléken ez időben szertelenül tomboló ellenreformáció tartotta vissza a hazatéréstől, s ha még 1672-ben is Hollandiában időzött, a bátyjának, Száki Jánosnak megégetéséről kikerülő megrázó hír indíthatta esetleg arra, hogy végleg Hollandiában maradjon. Mindez azonban csak sejtésem, a biztos az, hogy külföldön nyoma veszett. Szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy annyi éven át Hollandiában esett helyváltoztatásai során ne kereste volna fel egykori tanítómesterét, Comenium Amsterdamban. Zoványi Jenő 1661. nov. 1-i harderwijki beiratkozása és 1667. dec. 12-én ugyanott való doktorálása közti tanulási helyeit lexikonából kiiktatja s nyilván egy más, eddig ismeretlen Száki Ferencnek tartja fenn, míg őt, aki oly mozgékony studens volt, e két időpont

¹⁰ ZOVÁNYI Jenő: Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 209. — TRÓCSÁNYI Berta: Református theologusok Angliában a XVI. és XVII. században. Yolland emlékkönyv. Bp. 1944. 138. — HERPEI János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. köt. Bp.—Szeged 1971. 427—430.

között érthetetlenül hat éven át egyfolytában harderwijki egyetemi hallgatóként szerepelteti. Természetesen: ez időközbe vágó londoni tartózkodásáról sincs tudomása.¹¹

A harmadik, két distichonból álló versecskét *Szendrei Ferenc* írta. Élete főbb mozzanataiban ismeretes. 1633-ban született. Tanult Comenius, Tolnai Dali János és Lippai Sámuel tanársága idején Sárospatakon, hol előbb Baczoni Baló Menyhért volt a praeceptor. Iskolázását 1654-től Nagybányán folytatta, majd 1655. ápr. 25-én Debrecenben subscribált, de 1656. jan. 17-én már újra Sárospatakon íratta be magát, most már a togátusok közé, ekként közvetlenül is Tolnai Dali János tanítványa lett, s két évig kollaborátorságot is viselt. Mint Ibrányi Ferenc alumnusa külföldre ment, s 1658-ban az utrechti egyetemet kereste fel, hol még abban az évben Voetius Gisbertus professzor elnöklete alatt a „De sacramentis in genere et specie” tárgykörben teológiai vitatkozást tartott (RMK III 2026), melyet egykori sárospataki praeceptorának, Baczoni Baló Menyhértnak ajánlott. Itt tanuló társa volt Nadányi Jánosnak, valamint Tolnai F. Istvánnak is. Ezután 1659. febr. 28-án Franekerben és 1659. okt. 5-én Groningenben lett egyetemi hallgató, mindkét helyen együtt tanult Tolnai F. Istvánnal. 1661 első felében pedig groningeni tanuló társaival, Harsányi Mátyással és Rimaszombati T. Jánossal Angliába ment, s Londonban kezdett tanulni, ami onnan bizonyos, hogy ez év májusában társaival együtt a londoni holland egyház támogatását kérte. Harsányi Mátyás és Rimaszombati T. János már június végén elhagyták Angliát, s előbb hazatért, míg utóbbi júliusban a leydeni egyetem hallgatói közé lépett. Szendrei Ferenc londoni tartózkodása azonban hosszabb időre nyúlt, mert amint a Jászberényi Pál által Zrínyi Miklós halálára kiadott „Lacrymae Hungaricae” szerkesztésében való közreműködése bizonyítja, még 1665 elején is ott volt. Így legalább négy évet töltött Londonban. Hazatérésének pontos ideje ismeretlen, s itthoni működéséről is csak Kolozsvárott 1673-ban kiadott „Kellemetes elmélkedések az szívnek megkeményítéséről, a tophetról...” c. műve (RMK I 1152) Apafi Mihály fejedelemhez intézett ajánlóleveléből tudunk annyit hogy előbb Mádon, azután Mezőzomborban volt lelkész, honnan az ellenreformáció által elűzve, Erdélybe volt kénytelen menekülni. Itteni működési helye, valamint halálának ideje azonban ismeretlen.¹²

Szendrei Ferenc és Száki Ferenc londoni tanulása nem volt rendkívüli, hisz a holland egyetemeken tanuló magyar hallgatóknak az angol egyetemekre való átlátogatása már bevett szokássá vált az időre. A polgári forradalom utáni Anglia a maga különleges társadalmi, gazdasági, szellemi és egyházi fejlődésével rengeteg tanulsággal szolgált az elmaradott feudális viszonyokból érkezett magyar studenteknek. Sok Hollandiában tanuló magyar hallgatót vonzott Londonba az 1659-től 1678-ban bekövetkezett haláláig ott működő Jászberényi Pál, a népszerű pedagógus is, akinek háza találkozóhelye volt honfitársainak. Szendrei Ferenc londoni tartózkodásának 1661-től 1665-ig terjedő négy éve, melyből az utolsó két évet Száki Ferencel együtt töltötte el, Jászberényi Pál itteni tevékenységének virágkorára esik. E négy év alatt Szendrein és Szákin kívül még további 20 magyar studens is tanult Londonban.

Itt képezte magát 1660–62-ben a korábban már Franekerben írói tevékenységével *Αρχιος Λογιος*, Franeker 1659. RMK III 2057) feltűnt puritánus szellemű *Tolnai F. István*, a későbbi kolozsvári tanár és lelkész, ki itt Jászberényi 1662. évi „Examen”-ét latin verssel köszöntötte; — 1660–63-ban a Comeniust Amsterdamban felkereső s a Groningenben és Leydenben Maresius, Coccejus és Hoornbeek előadásait hallgató *Köröendi B. Péter*, ki pályája során végül is 1686-ban tiszántúli ref. püspök lett; — 1660–64-ben a Maresius-tanítvány *Keresztúri G. Bálint*, a groningeni egyetem teol. doktora, majd odahaza idővel a debreceni egyház papja, ki Jászberényi „Examen”-éhez szintén írt latin verset; — 1661-ben *Rimaszombati T. János* és *Harsányi Mátyás*, a londoni holland egyház pártfogoltjai; — *Kisvárdai Lázár János*, aki 1662–63-ban Oxfordban tanult bár, de a londoni holland egyház segélyét élvezve gyakran felkereshette Londont; — 1662–63-ban *Köpeczi Bálint*, ki Jászberényi itt már érintett 1662. évi polemikus művét, valamint 1664. évi angol nyelvű latin grammatikáját verssel üdvözölte, az ottani holland egyház pártfogoltja volt, majd még 1664-ben mint Hoornbeek János tanítványa leydeni egyetem teol. doktora, otthon pedig 1665-ben a sárospataki iskola tanára lett; — 1662-ben az ismeretlen sorsú *Técsi Jóó Miklós*, ki már 1659-ben Franekerben „Lilium humilitatis” címen adott ki egy odahaza további négy kiadást ért magyar nyelvű építőkönyvet (RMK I 939); — 1662–64-ben a Comeniust Amsterdamban ismételtlen meglátogató *Eryedi R. Gáspár*, Nadányi János külföldi mentora s az utrechti egyetem jogi doktora, ki Jászberényi itt már felhozott mindkét, 1662. és 1664. évi művét verssel üdvözölte s végül is életének Angliában vesztett nyoma; — 1663-ban *Rázmán (Ádám) Péter*, ki itteni tanulását 1667-ben megismételte s hazatérve a kolozsvári szász unitáriusok iskolájának rektora, majd egyházközségének lelkésze lett; — 1663–64-ben két ízben is az Amsterdamban 1663-ban „Florus Hungaricus” címmel magyar történetet (RMK III 2192) kiadó s Comeniussnál tisztelegő *Nadányi János*, ki Jászberényi 1664. évi angolul írt latin nyelvtanához latin verset szerkesztett, idehaza pedig a nagyenyedi kollégium tanára lett;

¹¹ ZOVÁNYI i. m. 427.

¹² ZOVÁNYI i. m. 447. — TRÓCSÁNYI i. m. 138. — HERPEI i. m. III. 46–47.

— úgyszintén 1663—64-ben *Rimaszombati Mihály*, a leydeni egyetem későbbi teol. doktora s otthon végül is a miskolci egyház papja; — ugyancsak 1663—64-ben *Szécsi István*, a gyermek I. Rákóczi Ferenc utolsó magántanítója, Utrechtben Burmann Ferenc tanítványa s visszatérte után a szatmárnémeti, nagybányai és mádi gyülekezet lelkésze; — hasonlóképpen 1663—64-ben *Bethlen Miklós*, a későbbi erdélyi kancellár, ki itt találkozott egykori gyulafehérvári praepceptorával, Jászberényi Pállal, valamint Enyedi R. Gáspárral, Nadányi Jánossal és Köpeczi Gáspárral; — 1664-ben *Csernátóni Pál*, ki Bethlen Miklós efórusaként érkezett ide s Jászberényi 1664. évi angol—latin nyelvkönyvét latin verssel köszöntötte, otthon Gyulafehérvárott és Kolozsvárott Apáczai Csere Jánosnak, Leydenben pedig Coccejus Jánosnak volt a tanítványa, de Amsterdamban Comeniushoz is talált kapcsolatot s a végén idehaza a nagyenyedi kollégium cartesianus-coccejanus szellemű tanára lett; — ugyancsak 1664-ben a szintén Csernátóni Pál mentor-ságával ide érkezett *Bethlen Pál*, a Miklós öccse; — ugyanakkor a Bethlen Pál kíséretéhez tartozó typographus legény, *Udvarhelyi Mihály*, ki szakismeretei bővítésére jött ide; — hasonlóan 1664-ben *Samaraeus P. Sámuel*, ki az itteni holland egyház segítségével tartotta fenn magát, hazai sorsáról azonban mit sem tudunk; — 1665 előtt itt tanult még egy *Alberti G.* nevű magyar studens is, kinek későbbi pályáját keresztnevével együtt homály takarja. Nem tartozott a főiskolai hallgatók sorába, de 1661-től Londonban élt, mint az angol királyi testőrség tagja az *Ádám János*, aki odahaza Gyulafehérvárott Basire Izsák professzor tanítványa volt s annak pártfogását itt is élvezte. Nevét egy London városáról szóló latin ének szerzésével örökítette meg.¹³

Mindezek nem egyszerre, nem azonos időben tartózkodtak a jelzett évek között Londonban. Számuk állandó fluktuáció szerint növekedett vagy fogyatkozott, de voltak, akik hosszú éveket töltöttek itt, sőt némelyek élete itt tűnt el örökre az ismeretlenségben, mint Enyedi R. Gáspáré. Akár többen, akár kevesebben voltak, csoportjukat mindig a nemzeti sorsközösség érzése és a konfesszionális öntudat kapcsolta össze ott a messze idegenben, s a hazuról érkező hírek mindig újabb tápot adtak közösségi érzéseiknek. A jövés-menés állandó forgatagában a fix pont Jászberényi Pál személye volt, aki maga köré tömörítette az éppen ott időzőket. A fluktuáció akkori állása szerint 1665 elején, mikor Zrínyi Miklós tragikus halála tartotta hatása alatt a kedélyeket, csak Szendrei Ferenc és Száki Ferenc tartózkodott Londonban, így Jászberényi őket vonta be a „Lacrymae Hungaricae” szerkesztésébe. E vállalkozáson túl azonban bizonyos közös szellemi adottságok is közrejátszottak abban, hogy a három Londonba szakadt magyar összetömörült. Életrajzaik egymással érintkező részeiből megállapítható, hogy mindhárman a sárospataki iskolában tanultak s Comenius és Tolnai Dali János tanítványai voltak, sőt Szendrei és Száki egy időben ültek ezek lábainál. Bizonyos közös élmények és eszmények kapcsolhatták őket össze, s ebben a meleg, szoros közösségben születtek meg a Zrínyi Miklós halálát sirató gyászversek. Sajnos, eszményeik motívumaiból biztosan csak igaz magyar hazafiságukat ismerjük. Messzebbmenő megállapításokat csak akkor volna módunkban tenni, ha mindegyiküknek külön-külön ismernénk Comeniushoz, illetőleg Tolnaihoz való viszonyulásának részleteit. Különösen fontos volna ez Jászberényi esetében, kiről mindeddig csak annyi bizonyos, hogy Keresztúri Bíró Pál pedagógiai módszerét követte. Szinte lehetetlen azonban, hogy emellett oly európai hírvé pedagógustól is, mint Comenius, ne vett volna indítástokat. Azt is meg kellene vizsgálni, hogy Szendrei Ferenc itt már említett 1673. évi magyar nyelvű könyve milyen viszonyban van a volt tanára, Tolnai által megtestesített puritanizmussal. Mindezt tisztázni a jövő kutatás eléggé nehéz, de felette hálás feladata. Egyelőre csak az bizonyos, hogy a Zrínyi emléket hirdető londoni nyomtatvány három volt sárospataki Comenius- és Tolnai-tanítvány kezdeményezése, melyben a vezérszerepet Jászberényi Pál vitte. Munkájuk simán illeszkedik be a londoni magyar peregrináció Jászberényi neve által fémjelzett periódusának 1661—65 közti, önmagában is kerek első szakaszába, s annak magyar szempontból becses irodalmi relikviája.

V. Busa Margit

KAZINCZY FERENC ISMERETLEN LEVELE DESSEWFFY JÓZSEFHEZ

Kazinczy Ferenc által írott és hozzáintézett levelekből napjainkig 5933 került könyvalakban kiadásra. Váczy János a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1890—1911 között XX I kötetben 5393 levelet rendezett sajtó alá és jegyzetelt. Sorozatát kiegészítette Harsányi István az 1927-ben megjelent I. pótkötettel, amelyben 254 levelet adott ki jegyzetekkel. Ezután, 1960-ban a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában, Berlász Jenő, V. Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára és Fülöp Géza sajtó alá rendezésében és jegyzetelésével 284 levéllel a II. pótkötet látott napvilágot.

¹³ Bethlen Miklós Önéletírása. I. Bp. 1955. 188—194. — Zoványi, Trócsányi és Herepei fent említett művei, passim. — Saját adatgyűjtésünk.